

REVIEWS

РЕЦЕНЗІЇ

РОЗДУМИ ПРО КНИГУ

О. Габович, В. Кузнєцов. *Філософія наукових теорій. Нарис перший: назви та реалії*. Київ: Наукова думка. 520 с. ISBN 978-966-00-1896-0 2023.

Режим доступу: <https://www.researchgate.net/profile/A-Gabovich>
https://www.researchgate.net/profile/Vladimir_Kuznecov

Монографію О. Габовича та В. Кузнєцова присвячено загальнонауковій проблемі – філософському розгляду поняття теорії, яка є одним з основних структурних компонентів науки. Звернемо увагу, що першим етапом творчого процесу науковця є генерування ідеї дослідження, яка надалі оформлюється в теорію. Згідно з означенням, ідея (з гр. – початок, основа, прообраз) – це форма осягнення в думці об’єктивної реальності, яка містить усвідомлення мети та перспективи подальшого пізнання й практичного перетворення світу. Теорія (з гр. – розглядаю, досліджую) є більш розвиненою та досконалою формою організації наукового знання, дає цілісне уявлення про закономірності та найсуттєвіші зв’язки деякої сфери дійсності, є внутрішньо диференційованою, проте водночас цілісною системою. До складу теорії входять емпірична основа (зафіксовані факти, які вимагають пояснення), теоретична основа (припущення, постулати, аксіоми, закони), логічне обґрунтування (прийняті правила висновків та доведень), а також одержані теореми та наслідки. Теорія характеризується логічною залежністю одних елементів від інших та можливістю виведення її змісту з початкового базису за певними логіко-методологічними принципами. Відмінність цієї форми знань від інших полягає в тому, що в ній виявляється можливим здійснювати перехід між твердженнями, безпосередньо не звертаючись до чуттєвого досвіду. Сьогодні вважається загальноновизнаним, що в основі наукової теорії лежить деяка фундаментальна ідея, об’єднана з притаманною цій теорії категоріальною структурою.

Слід зазначити, що поняття ідеї та теорії знаходять своє узагальнення у принципово важливому та основоположному для розуміння функціонування науки понятті наукової картини світу – цілісної системи уявлень про світ, його загальні властивості та закономірності, яка формується в результаті узагальнення та синтезу основних наукових понять і принципів, включаючи уявлення про природу та суспільство. Це особлива теоретична форма знання, яка становить предмет дослідження науки відповідно до певного етапу її історичного розвитку, що сприяє формуванню наукового світогляду.

Книга є перспективною спробою використання міждисциплінарного підходу, реалізації якого сприяє об’єднання професійного досвіду авторів – фізика та філософа й водночас їх спільний інтерес до еволюції наукових знань, історії та методології науки, суспільно-політичних і культурно-історичних обставин різних періодів цивілізаційного розвитку.

На основі розуміння науки як найефективнішого соціального інституту пізнання реальності, який продукує об’єктивне знання, у попередніх працях О. Габович та В. Кузнєцов уже надали огляд наявних підходів у сучасній філософії науки (*Філософ.*

думка, 2022, 1: 115–133. Частина перша. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.115>, 2022, 2: 137–154. Частина друга. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.137>).

У монографії акцентується увага на важливості дослідження співвідношення наукових теорій та їхніх предметних галузей, які є первинними. Зв'язок між теорією та її предметною сферою формують, зокрема, експериментальні дослідження, вдосконалення засобів яких сприяє як подальшому розвитку теорії, так і зміні уявлень про галузь. Для того щоб розроблені теорії стали доступними для членів наукової спільноти, вони мають бути репрезентовані в текстовій формі з використанням відповідного апарату, «мови» науки.

Автори розрізняють внутрішню та зовнішню семантики теорії; виокремлюють у теорії взаємопов'язані підсистеми, які разом утворюють динамічну змінвану полісистему; наводять приклади таких підсистем у механіці Ньютона, сучасній небесній механіці, евклідовій геометрії, математиці; підкреслюють важливість врахування таких підсистем при аналізі конкретних епізодів розвитку фізики.

Мене як історика науки особливо зацікавили перспективи застосування полісистемної візії наукових теорій до історії науки. Ймовірно, такий підхід може дати свого роду «систему координат» для детального аналізу епізодів розвитку науки.

Незважаючи на користь монографії для усвідомлення значення науки в історії людства та формування наукового світогляду, висловимо кілька зауважень та побажань.

Хоча книга написана в жанрі нарисів, водночас вона вимагає знання основних етапів розвитку математичного природознавства. Зважаючи на це, авторам можна порадити підготувати на основі цієї книги та подальших розробок адаптовані навчальні посібники з філософії науки для середньої та вищої школи.

Автори називають науки, які вивчають феномен наукового знання, метанауками про науку. На нашу думку, для комплексу цих наук доцільніше було б використати загальноживаний термін «наукознавство».

Книга містить згадки, подекуди критичні, щодо концепцій науки Т. Куна, К. Поппера, І. Лакатоса та П. Фейєрабенда. Можна порадити в подальшому авторам дати розгорнуте викладення своїх поглядів на ідеї цих науковців.

Автори тільки побіжно зупиняються на зв'язках філософії науки з історією, соціологією та дидактикою науки, які бажано розкрити детально. Залишається також відкритим питання застосування полісистемного бачення наукових теорій до аналізу систем знання в соціальних і гуманітарних науках, де відсутній відтворений експеримент.

А. С. Литвинко,

*доктор історичних наук, провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного
потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»*

Received 16.08.2023

Accepted 15.09.2023